

מוסד הנישואין

במעבר מן הפרט אל הכלל, מן היחיד לציבור, מצויות תחנות של צירוף פרטים אחדים ליחידות חברתיות שונות. ראשונה שבהן – משפחה. תחילה המשפחה הגרעינית – הוא והיא. בפרשת בראשית כמה ציוני דרך ב"היסטוריה" של מוסד הנישואין, מתחילתו החגיגית ועד לשקיעתו.

א. מן האחד לשניים

מקובל בידינו כי יחידי נברא האדם. ברם התבוננות מחודשת בכתוב יש בה כדי לערער במעט על הנחה פשוטה זאת. "ויברא אלקים את האדם בצלמו בצלם אלקים ברא אותו זכר ונקבה ברא אתם" (ברי' א כז).

הרי לנו, כי כבר בתחילת הוויית האדם, הם נבראו שניים: זכר ונקבה. אלא שבתיאור הבריאה השני (פרק ב) מפורש, כי מן הצלע של האדם נבנתה האשה. משמע, נברא האדם יחידי.

מסתבר שכאן מתוודעים אנו לאחד מכללי התורה: "מכלל שאחריו מעשה ואינו אלא פרטו של ראשון. כיצד? – 'ויברא אלקים את האדם בצלמו' הרי כלל. ואחר כך פירט את מעשיו 'וייצר ה' אלקים את האדם', 'ויפל ה' אלקים תדמה על האדם', 'ויבן ה' אלקים את הצלע' – השומע סבור שהוא מעשה אחר ואינו אלא פרטו של ראשון" (משנת רבי אליעזר, פרשה ראשונה).

התיאור הראשוני הוא כללי, והפירוט בא ותיאור הבריאה השני. אכן המדקדק ימצא גם בכלל את שני השלבים: א. בצלם אלקים ברא אתו. ב. זכר ונקבה ברא אתם. ברם חכמים בדרשותיהם ראו כאן תוכן נוסף. הם שהבחינו בין מה שעלה במחשבה לבין הבריאה בפועל. "כתוב: זכר ונקבה ברא אותם וכתוב בצלם אלקים ברא אותו. בתחילה עלה במחשבה לבראת שנים ולבסוף לא נברא אלא אחד" (ברכות סא ע"א). כלומר: המצב האידיאלי הוא שיהיו נבראים כבר בתחילה שניים, היינו שניים שווים, היא והוא, בלא שיקדים מי מהם את זולתו בזמן ואף במעלה. ואילו למעשה המציאות הריאלית אינה מאפשרת קיום בדרך זו, שכן "אין שני מלכים משמשים בכתר אחד", ומכאן הצורך ביצירת הירארכיה שראשיתה בסדר זמנים; קודם האדם וממנו האשה. ועם זאת נזכרה המחשבה הלכתחילתית כמציבה תמרור שאליו יש לשאוף. אבל יש שראו באמת את שניהם נוצרים כאחד בתחילת הבריאה. "מדרש אגדה; שבראו שני פרצופין בבריאה ראשונה ואחר כך חלקו" (רש"י)².

* המשך לסדרה "חברה ומשטר במקרא" ראה שנתון "מורשת יעקב" ד, ה, ו.
1. זה הלשון ששמים חכמים בפי הלבנה שקטרגה, ראה חולין ס ע"א. והנה שם שוב תהליך דומה. עמדו להברא שני מאורות גדולים. אבל מסתבר שהמציאות אי אפשר לה לשני מלכים לשמש בכתר אחד. ועל כן האחד חייב למעט את עצמו ולקבל את אורו מהאחד המולך.
2. המקור במדרש הוא בר"ר ח א.

בין כך ובין כך מוצא האדם את עצמו שרוי לבדו ואין עמו עזר, ולא טוב הדבר. אכן שאלה היא אם לא טוב לו לאדם או לא טוב לבריאה שיהיה אדם יחיד בעולמו³, שכן עשויים הם הנבראים לייחס לו כוח אלוהי: "אמר הקב"ה: אני יחיד בעולמי וזה יחיד בעולמו, אני אין פריה ורביה לפני וזה אין פריה ורביה לפניו. לאחר כן יאמרו הבריות: הואיל ואין לפניו פריה ורביה הוא שבראנו. לא טוב היות האדם לבדו אעשה לו עזר כנגדו" (פרקי דרבי אליעזר, פרק יב).
לדרך זו נוצרה האשה להיות לו לעזר, גם בכך שתחליש את בלעדיותו ותוכיח לו ולעולם שאי אפשר לו לאדם להיות וליצור כיחיד.
על כל פנים יצירה זוקקת ראשית חברה. או אז נוצרה האשה מן הצלע אשר לאדם.

ב. שמות לאשה

פעמיים קורא האדם שם לזו שלצדו, בתחילה עם פגישתו הראשונה עמה: "ויאמר האדם זאת הפעם עצם מעצמי ובשר מבשרי. לזאת יקרא אשה כי מאיש לקחה זאת" (בר' ב כג). שם זה הוא כללי למין האשה ואינו מיוחד דווקא לזו הניצבת מולו. מסתבר שקריאת שם זה היא חלק ממערכת קריאת השמות שהחל בה האדם קודם, "ויקרא האדם שמות לכל הבהמה ולעוף השמים". שם זה בא לבטא את המהות הכללית של הנקבה, שכרוכה היא באיש, בזכר. ולו ולה קירבה בשמות ובמהות. ומכאן: "על כן יעזב איש את אביו ואת אמו ודבק באשתו והיו לבשר אחד".

וראה כאן הרמב"ן את המייחד מוסד הנישואין בבני אדם: "והנכון בעיני כי הבהמה והחיה אין להם דבקות בנקבותיהן, אבל יבוא הזכר על איזה נקבה שימצא וילכו להם. ומפני זה אמר הכתוב: בעבור שנקבת האדם היתה עצם מעצמי ובשר מבשרו ודבק בה והיתה בחיקו כבשרו ויתפוש בה להיותה תמיד עימו. ואשר היה זה באדם, הושם טבעו בתולדותיו להיות הזכרים מהם דבקים בנשותיהם, עוזבים את אביהם ואת אמהם, ורואים את נשותיהם כאילו הן עמם לבשר אחד".

ודאי שרמז בזה איסור עריות: "ודבק באשתו – ולא באשת חבירו" (סנהדרין נח ע"א). אלא שהדברים אמורים בכתוב על דרך החיוב, להיות כל אחד דבק באשתו שלו, זו שהיא עמו, לבשר אחד.

דבקות זו צוינה בטקס נישואין המצויר בצורה מרהיבה בפרקי דרבי אליעזר (פ"ב): "עשר חופות עשה הקב"ה לאדם הראשון בגן עדן... והיו המלאכים מתופפים בתופים ומרקדים כנקבות... אמר הקב"ה למלאכי השרת: בואו ונגמול חסד לאדם הראשון ולעזרו³, שעל מידת גמילות חסדים העולם עומד... והיו מלאכי השרת כמו שושבינים המשמרים את החופות... מה דרכו של חתן עומד ומברך לכלה בתוך חופתה, כך הקב"ה עמד וברך לאדם הראשון ולעזרו".

ועוד שם נתן האדם לאשתו, והוא שמה המיוחד לה, שם המבטא את ייעודה: "ויקרא האדם שם אשתו חוה, כי היא היתה אם כל חי" (בר' ג כ).

"ויקרא האדם – כשהובאה לפניו קרא לה שם כמו שקרא לבהמה ולחיה ולעוף, וזה השם שקרא לה הוא השם המיוחד לה, כי שם הכללי כבר זכרו באמרו לזאת יקרא אשה.

3. השווה פירושי רש"י, ראבי"ע, רמב"ן ורד"ק.

ויתכן לפרש כי אחר שאכלו מעץ הדעת, קרא לה זה השם. לפי שבאכילת הפרי ההוא נתחדשה להם תאות המשגל וידעו שיולידו, לפיכך אמר אם כל חי"י (רד"ק).
שם זה – חוה – נתפרש באופנים אחדים, מהם מחמיאים לחוה ומהם רומזים לתכונות שליליות. לענייננו מאלפת היא הצעתו של רבי יוסף בכור שור⁴: "כי היא היתה אם כל חי – ואף על פי שלא היתה אם לחיות ולבהמות, אָם משמע לשון גבירה, כמו 'שקמתי אם בישראל' וכן אב לשון אדנות ורבנות". לאשה נאמר "והוא ימשל בך", ואילו האיש רואה לנכון ליתן כתר אדנות בראשה של האשה. אדנות על כל חי, כמין פיוס לה וניחומים לאחר שנתקללו. והלא אף בזאת ייבחנו חי הנישואין; בעמידה יחד גם נוכח כשלונות וקללת עתיד.

ג. שתי נשים לאיש אחד

לאור תיאור בריאת האיש והאשה טבעי הוא שתהיה האשה לאיש, אחת לאחד. מוזר הוא לראות שתי נשים לאיש אחד, מי היא אשתו באמת, במי הוא דבק? אך כבר בפרשת בראשית נשקף לנו חיזיון זה: "ויקח לו למך שתי נשים. שם האחת עדה ושם השנית צלה" (ברי' ד יט).

תאמר מקרה הוא זה. באים חכמים ורואים בכך תופעה אופיינית לדור... המבול⁶. אף הם מבהירים את העומד מאחרי לקיחת השתיים:

"אמר רב עזריה בשם ר' יהודה בר' סימון: כך היו אנשי דור המבול עושין, היה אחד לוקח לו שתיים, אחת לפריה ורביה ואחת לתשמיש. זו שהיתה לפריה ורביה היתה יושבת אצלו כאלמנה בחייה, וזו שהיתה לתשמיש היה משקה כוס של עקרים שלא תלד, והיתה יושבת אצלו מקושטת כזונה... תדע לך שכן, שהרי הברור שבהן⁷, היה למך ולקח שתי נשים, הדא הוא דכתיב 'ויקח לו למך שתי נשים שם האחת עדה' – דעדה מינה⁸ יושם השנית צלה' – שהיתה יושבת בצלוי" (בראשית רבה כג יט).

עד עתה היה הייעוד שבמוסד הנישואין – פריה ורביה – משולב בדבקות ובהנאה. והנה עתה נפרץ המוסד. אפשר שהתוצאות משתקפות בצאצאים: "ותלד עדה את יבל הוא היה אבי ישב אהל ומקנה, ושם אחיו יובל, הוא היה אבי כל תפש כנור ועוגב. וצילה גם היא ילדה את תובל קין לטש כל חרש נחשת וברזל. ואחות תובל קין נעמה" (ברי' ד כ-כב).

הראשונה זכתה והעמידה שני צאצאים, והם אבות לאורחות חיים מתוקנים, חיי חומר וחי רוח. ואילו זו שילדה כאילו לא במתכון (וחרף שתותה מכוס עקריות, והכתוב מבליט הפלא באומרו "גם היא ילדה"), הרי התוצאה: לידתה – הרס וחורבן. "יתובל קין – ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי אמר: זה תבל⁹ עברתו של קין. קין הרג ולא היה לו במה להרוג אבל זה לוטש כל חורש נחושת וברזל" (בראשית רבה כג כב).

4. היינו לאשתו, היא העזר כנגדו.
5. מן המאה האחרונה לאלף החמישי, פירושו לבראשית ושמות י"ל ע"י א' יעללינק, ליפסיא תרט"ז.
6. אכן יש שראו את למך כפורץ ראשון של גדר הנישואין הטהורים, "כנראה שהראשונים לא היו לוקחי שתי נשים והוא החל ולקח לו שתי נשים, לפיכך היו מתקוטטות והיו צרות זו לזו והוכרח להוכיחן ולהפחידן להרוג אותן אם לא תשקוטנה" (רד"ק).
7. הטוב שבהם.
8. שסרה ממנו. וראה מאמרי "יעוד בתפילת חנה", בתוך: "בית מקרא" חוברת ע, ושם הצעה אחרת להבנת השם.
9. לשון תבלין, כאילו הכניס תבלין באומנות קין, ראה רש"י.

השחתה במוסד הנישואין הרת אסון היא לדור העתיד. אכן פתחו של תיקון עתידי מצוי אף בזה. "יאחות תובל קין נעמה" – אמר ר' אבא בר' כהנא: נעמה אשתו של נח היתה¹⁰. נח הוא זה שעתידי להתקין מחרשה להקל מעל עמלו של אדם במלאכתו. מי מסייעת על ידו? – הווי אומר: נעמה. הרי כאן משהו מן "וכתתו חרבותם לאתים".

ד. הרס חיי הנישואין – מבול

חרף כל הפרצות מחזיק המוסד מעמד עד שבאים בני האלהים ופורעים כל חוק ופורצים כל מסגרת: "ויראו בני האלהים את בנות האדם כי טובות הנה ויקחו להם נשים מכל אשר בחו" (ברי' ו' א). "מכל אשר בחרו – אף בעולת בעל, אף הזכר והבהמה" (רש"י). מסתבר כי לא בבת אחת התרחש התהליך. תחילה – אף בעולת בעל, ניטל הדבק בינו לבינה. ומשהורגל האדם בכך כבר לא בא על סיפוקו וביקש לו הנאות מתועבות יותר ופנה אל הזכור ואחר אף אל הבהמה והחיה. כבר בטל "ודבק באשתו", בטל "העזר כנגדו", ואדם מבקש לו עזר מכל החי אשר על פני האדמה. ומעוות אף משפט בעלי החיים. ומשפט הארץ: "הכל קלקלו מעשיהם בדור המבול: הכלב היה הולך אצל הזאב, והתרנגול היה מהלך אצל הטוס... ר' לוליאני בר טברי בשם ר' יצחק אמר: אף הארץ זנתה הו זרעין לה חיטין והיא מפקה זונין" (בראשית רבה כח ח). נמצא, המבול – מן הבחינה הרעיונית מוסרית – כבר החל, וכבר הוא משחית כל חלקה טובה בבריאה. אכן נשאר נח המוצא חן, הוא ונעמה אשתו, מופת של חיי משפחה בדור המבול.

10. בר"ר שם.